

SALVADOR SVIH SVETIH

Ako je Majami glavni južnoamerički grad van Južne Amerike, Salvador Svih Svetih je nesumnjivo afrička prestonica van Afrike. Sem toga, to je prva prestonica Brazila i – najvažnije – to je moj najomiljeniji grad u Latinskoj Americi. Sao Salvador de Baija de Todos os Santos, kako je njegovo puno, zvanično ime, po rečima Žoržija Amada, nije grad nego stanje duha. Ne mogu se složiti više s piscem; ni ja, ni Karibe, ni Vinisijus de Moraješ, ni toliki drugi umetnici i anonimci koji su došli u Baiju – kako lokalci zovu kratko svoj grad – i mentalno u njoj ostali.

Tri decenije sam živeo u prelepom, uzbudljivom, poročnom Buenos Ajresu, ali je Salvador jedini južnoamerički grad u kojem bih mogao zauvek da se skrasim. Ljiljana i ja smo propustili da upoznamo neka mesta koja je svakako trebalo da upoznamo, samo zato što smo slobodne dane često koristili da se po ko zna koji put vratimo Salvadoru. Uvek prepoznatljiv, nikad nam nije bio isti. Videli smo mnogo divnih gradova, ali nigde kao u Salvadoru nismo otkrili tu idealnu ravnotežu slobode i opuštenosti, sklada duhovnog i hedonističkog življenja, veselja i nostalgije, lepote i senzualnosti. Nigde muzika tako ne opija kao u Salvadoru; nigde mokeka i akaraže nemaju ukus kao u Salvadoru; nigde telesnost nije svetkovina, niti je duša tako bliska srcu, kao u Salvadoru svih svetih.

Dva veka prestonica Brazila, ovaj četvoromilionski, pola milenijuma stari grad Radovan III bi verovatno nazvao „upadljivo mršavim i debelim“ jer su njegova suština, atmosfera i način života u gotovo nadrealističkim suprotnostima; nisu to pojavne suprotnosti, niti je to ona olinjala fraza kojom se počinje opis velikih gradova – „kontrast starog i novog“. Ovde je reč o nečem mnogo dubljem, što prerasta u način života koji nemaju drugi brazilski gradovi.

Počnimo od morfologije: gornji (*cidade alta*) i donji grad (*cidade baiha*) odvojeni su okomitom liticom koju već sto pedeset godina vertikalno spaja Elevador Laserda, prvi javni lift sagrađen u Brazilu – trideset godina pre no što je Lisabon dobio svoj čuveni lift Santa Žusta. Dole se stolicima prostire glavna atlantska luka, svojevremeno središte trgovine crnim robljem dovezenim iz Afrike, dole je najveća pijaca rukotvorina (Merkado Modelo), dole su sedišta transportnih kompanija, banke, trustovi, sve što donosi i pomera pare. Gore je Pelurinjo, Uneskom zaštićeni kolonijalni centar Salvadora, otmene palate javnih i upravnih ustanova, barokne crkve od kojih staje dah, restorani, muzeji, kulturni centri, probrane galerije... gore duh, dole telo. Nebo i zemlja.

Dva protivrečna sna napravila su od Salvadora ono što je danas: san o centru moći kolonijalne, katoličke, robovlasničke imperije i san o oazi-pribežištu predačke kulture afričkih robova. Samo ime Pelurinjo odnosi se na kameni stub na središtu glavnog trga za koji su,

u kolonijalno doba, vezivani pa bičevani prestupnici i crni robovi – zbog neposlušnosti ili hira njihovih gazda. Danas u Salvadoru živi više od šezdeset odsto crnačkog stanovništva zbog čega je u ovom gradu veoma prisutna sinkretička religija – tradicija mnogobožacke vere Joruba naroda (Nigerija, Benin, Senegal, Kongo, Angola, Mozambik), umbanda ili kandomble, ukrštena je s hrišćanskim verovanjima, pa su i animistička božanstva, oriše, ubrzo našla svoje odgovarajuće hrišćanske svece. Istovremeno, na drugom kraju verskog klatna, na Pelurinju je osnovana prva katolička nadbiskupija Brazila, više vekova centar verske, duhovne moći ove zemlje-kontinenta; između mesta gde se u kandomble obredima pevalo Šangu, Očunu i Jemanži i zlatom prekrivenog manastira-crkve San Fransisko, sedištem katoličke moći Brazila, jedva treba preći stotinak metara; samo dva ćoška dele gradsku Katedralu s moćnim orguljama od tzv. Crne katedrale – *Nossa Senhora do Rosario dos Pretos* – gde se služba i dan danas obavlja na joruba jeziku. Ko nikad nije čuo crnu misu u toj divnoj baroknoj građevini, i ne sluti kakvo muzičko, vremensko i prostorno putovanje je propustio. Uzbudljiva afrobrasilska duhovna muzika odzvanja u sumrak kao pojanje najboljeg hora koji je uvek spontan, slučajan i besprekoran.

Salvador je grad koji je prihvatio svoju protivrečnu sudbinu i izgradio ne samo jednu moćnu sinkretičku kulturu – muzičku, književnu, likovnu, arhitektonsku, versku – već i poseban, prepoznatljiv stil života. Njegovo središte je trouglasti, asimetrični, nahereni trg Largo de Pelurinjo čije znamenitosti nisu, po uvreženom evrocentričnom običaju, gradska kuća, katedrala, bogataški klub, muzej, već kockice mozaika što oličava jednu životnu filozofiju: fondacija pisca Žoržija Amada, Crna katedrala, kuća afrobrasilske perkusionističke škole i ansambla Olodum, trospratni muzej beninskog carstva, a malo dalje, kuća slavnog muzičara Žeronima i kulturni centar Nigerije. A između njih kafanice u kojima se piju kaipirinja i kravinja i puše bajanske *šarutos*, tanke cigare od finog duvana iz zaleđa koji može da se meri sa čuvenim proizvodima s kubanskih duvanskih plantaža.

Uvek kad sam u Salvadoru posetim Afrobrasilski muzej da bih se ponovo divio reljefnim skulpturama dvadeset i sedam oriša koje je u kedrovini izvajao Ektor Hulo Paribe Bernabo, aka Karibe, veliki argentinsko-brazilski umetnik, jedan od mnogih koje je Salvador usvojio. Dok u njima uživam, neizbežno se prisećam eksponata u hramovima kulture Benina, Nigerije, Gane, koji nas, Evropljane, podsećaju kolika i kakva su bila velika afrička carstva i kakvu prefinjenu umetnost je iznedrila crna postojbina čovečanstva. Sticajem okolnosti zatekao sam se u Baiji za vreme afričke nedelje kulture koja se održavala u muzejima, galerijama i na trgovima Pelurinja; moj sin i ja smo imali utisak da se ni u srcu ekvatorijalne Afrike ne može saznati više i bolje o tom delu sveta. Nigde, kao u Salvadoru. Kao da između Zaliva Svih Svetih i afričke obale nema te velike vode i kao da se razdaljina od više hiljada kilometara može svesti na kratku šetnju do komšiluka.

Kažu Brazilci da se njihova zemlja temelji na tri grada: u Salvadoru se brazilska stvarnost sanja, u Riju se slavi, a u Sao Paulu – ostvaruje. Šta je u tom svetom trojstvu najvažnije? Možda su u pravu Bajanci kad ubeđuju ostatak sveta da ipak sve počinje od sna. Toliko puta sam pomislio da sanjam svoje dane u tom nadrealističkom gradu gde je život svetkovina. Prisećam se februarskog karnevala u Baiji – zvanično najvećeg i najluđeg javnog tu-

luma na svetu. Traje nedelju dana tokom kojih životna mudrost, predostrožnost, dobri maniri, kao i sve druge aktivnosti – ostaju zaključani u podrumu. Mnogo razglašeniji karneval u Riju liči na popovsku procesiju u poređenju sa senzualnim veseljem Salvadora. Reklo bi se da je prekomernost norma. Ljiljana i ja smo prvi put doputovali u Salvador jednog marta, desetak dana posle karnevala. Hteli smo da se prevezemo nekim plovilom do obližnjeg ostrva Itaparika, carstva bujne vegetacije i božanstvenih plaža. U luci smo pokušali da kupimo karte za feribot i dobili čudno upozorenje na biletarnici: karte se mogu kupiti, ali to ne znači da će nas feribot prevesti. Molim? Mere bezbednosti, reče ljubazno devojka na šalteru; posada feribota se još oporavlja od karnevala i dok god mamurluk traje, odbija da prevozi putnike na ostrvo zbog brige za njihovu bezbednost. Deset dana posle završetka karnevala! Uz objašnjenje, prodavačica karata je pridodala pohvalu na račun poslovne odgovornosti posade feribota i preporučila nam da, ako smo baš navalili da idemo na Itapariku, potražimo nekog čamdžiju-ribara, malo dalje u luci, koji bi mogao da nam udovolji. Taksista koji nas je dovezao od hotela do luke nije hteo da nam naplati vožnju jer nismo ostvarili svrhu svoje vožnje da kupimo karte za put do ostrva. Ko može da se ljuti na ljude s takvom logikom, za koje je hedonizam važniji od svakog reda, pa i reda vožnje? Tako je to u Baiji.

Čak ni u doba karnevala, kada je sve dozvoljeno, nije pošteno reći da je Salvador poročan grad; jer ono po čemu se izdvaja od svih drugih je gotovo detinje uživanje u čulnosti, senzualnost shvaćena kao način života. Taktilnost je prirodan način razgovora, a ne deo zavodjenja. Lepota i muškaraca i žena u Salvadoru je izuzetna, a opet potpuno prirodna i reklo bi se podrazumevana. Sazreva se rano, rano se i kopni, ali šarm i privlačnost ostaju kao beleg čak i na umornim, izrabljenim staračkim telima. Ili na njihovim dušama i osmesima što plene. Za Bajance i Bajanke ne može se reći da su heteroseksualni, homoseksualni ili biseksualni jer su – omniseksualni. Telesna intimnost je svakodnevno zadovoljstvo, kao što su to hrana, muzika i igra.

Salvador je takođe grad potopljen u muziku. Ogromna većina najsajnijih zvezda na nebu brazilske muzike ili je u njemu rođena, ili iz njega nije mogla da ode, kao što se desilo velikom pesniku i kompozitoru Vinisijusu de Moraješu čija kuća u predgrađu Itapua podseća da to nije samo ime slavne sambe već i ljupkog priobalnog naselja. Gal Kosta, Marija Betanija, njen brat Kaetano Veloso, Kavakinjo, Žilberto Žil, Dorival i Nana Kaimi, Karlitos Braun, Danijela Merkuri, Žeronimo i mnogi drugi umetnici koji su širom sveta proneli slavu brazilske muzike, ne samo da su rođeni Bajanci nego su i prirodan deo salvadorske svakodnevice. Njihova muzika stalno odzvanja kao u pozadini neke filmske priče; umetnici i umetnice za čije se koncerte po svetskim metropolama plaćaju sume s više nula nemaju ovde status vedeta, već bliskih sugrađana, takoreći rođaka. U priobalnoj severnoj četvrti Salvadora Rio Vermeljo, žive Kaetano Veloso i Gal Kosta – u kućama na dva uzvišena kraja širokog zaliva; ljudi koji prolaze ulicom imaju običaj da bace pogled i kad ugledaju svetlo ili otvorena vrata na terasama običavaju da kažu: „Ah, Gal se vratila s evropske turneje“, ili: „Kaetano opet sprema nešto novo.“ Na dan Jemanše, oriše zaštitnice mora, kad se desetine čamaca sa svećama i darovima upute ka pučini, Gal i Kaetano – ako su kod kuće

– zapevaju za svoje susede spontano, sa svojih terasa, ili kraj ulične tezge *Acarajé da Dinha*, gde se jede najbolji akaraže u Brazilu (ako ne i na svetu). Jednom im se pridružila i Kaetanova sestra Marija Betanija i kažu komšije da je tako nastao čuveni duet pevane molitve *Mãe Meninha* u kojem pomni slušalac može da primeti da su dve zvezde bile ne samo raspevane, dobro raspoložene, već i prilično nakresane.

Da umetnici Baije pripadaju narodu, bez obzira na slavu i popularnost u zemlji i van nje, uverili smo se više puta; jednog avgustovskog podneva proneo se glas da će tog dana svojim komšijama svirati Žeronimo – ispred svoje kuće. Nedavno se vratio s turneje po Japanu i opuštao se s porodicom pred put za Evropu. Za razliku od mnogih naših estradnih umetnica čija se slava proteže od Rume do Topole, Žeronimova kuća nije spomenik skorojevićkom kiču bogataša bez mašte. To je jedna tesna kamena trospratnica, nadomak glavnog trga Pelurinja, spram rimokatoličke Crkve presvetog sakramenta. Liči na mediteranske kuće, memljive i bučne, uvek otvorenih prozora, ispunjene bukom i muzikom. Strmo široko stepenište preko puta Žeronimove kuće što vodi do crkve prirodno je gledalište na kojem su ljudi počeli da se skupljaju od ranog popodneva. Nigde nije objavljeno kad će Žeronimo zasvirati niti je svirka bilo gde zvanično najavljena. Ali vreme nije neprijatelj u Baiji, što postaje očigledno kad se pažljivije posluša tipični otegnuti, sinkopirani, gotovo usporeni ritam ovdašnjeg govora. Skoro u suton, Žeronimo je izašao pred svoju kuću, u potkošulji i izlizanom donjem delu trenerke. Prethodno su neki sumnjivi tipovi izneli skromno ozvučenje; sa stepeništa crkve, s prozora su se videli prizori iz bračnog života: Žeronimo uzalud traži pivo u frižideru, njegova žena i sin ga požuruju da izađe iz kuhinje gde se kuva večera, muzičar sedi kraj prozora i čita novine... Gotovo da je pao mrak kad se grupa od desetak naizgled prilično besprizornih tipova skupila pred Žeronimovom kućom. Nisu ličili na muzičare iako su držali instrumente; delovali su kao da se pre spremaju za pijanku ili pljačku banke nego za svirku. A onda je Žeronimo podigao trombon, rekao tri-četiri i ulicom je odjeknuo monolitni zvuk za dušu, delinkventi su se pretvorili u savršen kombo čiji su članovi zvučali kao jedan džezirajući stari sentimentalni šorinjo kao niko pre njih. Nemam pojma koliko je trajala svirka; možda sat, možda dva ili tri, ali niko se nije pomakao niti rekao reč dok je čarolija trajala. Onda su momci i cure spakovali instrumente i navalili na pivo, a dva dečaka su počela da prodaju piratske CD-ove Žeronimove grupe – za jedan dolar. „Nemam više originalne, pa sam dao da se iskopiraju da svako ko želi može da sluša našu muziku“, rekao je bezbrižno, ne hajući za ugovore, autorska prava, buduće i prošle turneje. A onda je mahnuo i ušao u kuću da večera. Ljiljana i ja smo dali ozbiljne pare da slušamo velike brazilske umetnike u elitnim salama Buenos Ajresa: čuli smo Gal Kostu u pratnji Olo-duma, čuli smo nekoliko puta Kaetana, čuli smo jubilarni koncert Marije Betanije, oproštajni koncert Žilberta Žila pred preuzimanje položaja ministra kulture, ali nijedan od njih, ma koliko savršen bio, nije doneo uzbuđenje spontane svirke za spontanu publiku okupljenu na stepeništu Crkve presvetog sakramenta.

Kao obožavalac brazilske muzike, Ljiljana je imala sreću da se dopisuje sa Dorijem, sinom legendarnog Dorivala Kaimija, legendarnog autora nezvanične himne Salvadora, *Saudade do Bahia*; povezala ih je strast za umetničku fotografiju i divljenje prema delu još jednog

legendarnog umetnika, francuskog fotografa i antropologa Pjera Veržea, kog je usvojio Salvador. Pošto je proputovao i svojim kamerama ovekovečio Evropu, Aziju, Afriku i Latinšku Ameriku, Verže se skrasio na Pelurinju gde je i danas njegova fondacija, središte istraživanja afrobrazilske kulture, ovekovečene na fotografijama čoveka koji ne samo da je postao slavni antropolog već i *babalao*, po imenu Fatumbi, sveštenik Joruba religije koju je srcem i dušom prihvatio. Između ostalog, Dori je ispričao Ljiljani kako su godinama, svake subote, njegov otac i Vinisijus de Moraješ u pet po podne pili viski na glavnom trgu Itapue i nazdravljali svojim muzama. Nekoliko puta smo Ljiljana i ja ponovili njihov obred u Itapui, valjda u nadi da će odnekud iskrsnuti i pridružiti nam se pesnička pijandura Vinisijus i Dorival baršunastog glasa. Odavno ih više nema, ali za njihovim stolom decenijama niko ne sedi jer im se duše i dalje viju po Itapui gde njihova muzika nikad ne prestaje.

U vreme kad je etno-džez trombonista Žeronimo punio parisku „Olimpiju“ i prodavao za skupe pare svoje albume po Evropi, švrljali smo po Pelurinju u potrazi za mirisnim cigarama iz Pantanala. Gustirali smo kaipirinje u hladovini kafanice preko puta jednog folklornog pozorišta koje je te večeri imalo koncert umbanda muzike; karata ni za lek. Požalio sam se Ljiljani da je dan krenuo naopako. Nema cigara, nema karata, restoran *Sorriso de Dada* – najbolja mokeka, *bobo de camarao* i *cosquinhas de siriu* ovom delu sveta – renovira se... Utom mi priđe gazdarica kafane i doslovno mi kaže: „Delujete mi kao neko kome bi dobro došla jedna cigara.“ Pozove me da pođem za njom i ispod šanka izvadi paket najboljih *šarutosa* zavijen u novinski papir; nisam hteo da znam da li je prokrijumčaren s plantaže, onako kako to Kubanci oduvek rade. I dalje u čudu, vratio sam se za sto i duboko udahnuo aromatični dim cigare iz Pantalala. U međuvremenu, za sto kraj nas je seo neki bradati Englez u preširokoj kariranoj košulji, bermudama s previše džepova i sandalama debelog đona, verna karikatura ekscentričnog engleskog globtrotera. Krenuli smo u priču; rekao nam je da, iako zašao u godine, živi u kući svoje majke u Brajtonu, jer tako štedi pare za putovanja. Šest meseci radi i štedi, pa šest meseci putuje kao asketski hodočasnik – kuda ga put nanese. Tvrdi da je Salvador jedini grad kojem se stalno vraća. Usred razgovora, izvadi dve ulaznice za umbanda koncert i ljubazno nas upita da li bismo ih od njega otkupili jer je sprečen da te večeri ide na predstavu. Nisam ga pitao čime je sprečen, niti u kakvoj je vezi s Deda Mrazom. Tražiti logična objašnjenja u Baiji Svih Svetih čist je gubitak vremena. U Salvadoru dan može loše da počne, ali se uvek dobro završi.

Ako ne možete do Salvadora, pročitajte barem debelu knjižurinu Žoržija Amada *Baija*. Nema nikakve veze s turističkom faktografijom; to je beskrajno klupko upamćenih i doživljenih priča, portreta sporednih likova i zbirka hirovitih zadovoljstava koji čine dušu Salvadora. Pošto je pročitao Amadovu *Baiju*, moj holandski kolega Jan, novinar *Hilversuma* i dugogodišnji dopisnik iz Latinske Amerike, digao je ruke od svoje profesije, kupio mali pansion na plaži i preselio se u Baiju. Jedno vreme se nadao da ćemo Ljiljana i ja poći njegovim stopama. Moram reći – ne bez izvesnog osnova.

Nije nam to palo na pamet kad nam je prvi put po dolasku u Salvador, simpatična debeljuca prišla na ulici i vezala oko nadlanice šarene trake s natpisom *Nossa Senhora de Bonfim* (Naša Gospa dobrog ishoda). Pomislili smo da je vešta prosjakinja; uz osmeh, od-

mahnula je rukom kad sam pokušao da joj tutnem sitninu. Svakom ko dođe u Salvador treba da se veže traka ovog svetišta koja će ga čuvati od svih nedaća i uprkos njima odvesti do srećnog kraja, do dobrog ishoda. Prema verovanju, traku ne treba razvezivati već čekati da se tkanina sama izliže i otpadne. Sve do tada, nosilac trake ostaje pod zaštitom salvadorske relikvije. Meni se poslednja traka nije izlizala dobrih pet godina. Veče nakon smrti moje majke, opazio sam da je otpala. Nisam sujeveren ni praznoveran, koliko to smrtno biće može da ne bude; ali smatram da kao poštovalac i pripadnik salvadorskog stanja svesti ipak imam malu protekciju kod Svevišnjeg, ma kako ga ko zvao.

Da ostanemo u Salvadoru, kao Jan, Vinisijus, Verže, nije nam palo na pamet ni kad smo slušali Žeronima, ni kad smo bili oduvani zvukom stotine bubnjeva Oloduma, ni kad smo gledali svečanu svadbu u belo odevene crne aristokratije u manastiru San Fransisko, ni kad smo jeli mokeku kod Dade, ni kad smo slušali crnu misu u plavoj rokoko crnoj katedrali, ni kad smo pili viski na Trgu Dorivala i Vinisijusa. Poželeli smo to kad god bismo napustili Salvador, kad god bismo otključali vrata našeg udobnog stana pitajući se šta tražimo tu, šta tražimo bilo gde van Salvadora Svih Svetih.